

Yuxarıda qeyd etdiyimiz aparıcı sahələrin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişafı hamımızda məlumdur. Belə məqsədyönlü və vacib inkişaf mərhələlərində mədəniyyətin mühüm rolu danılmazdır. Ona görə ki, elm və təhsilin tərəqisində mədəniyyət təsisatları, vasitələri, faktları, materiallarından məqsədyönlü istifadə mühüm və vacib hesab edilir. Bu prosədə elmi və mədəni zənginləşmə mərkəzlərindən hesab edilən muzeylər və daşınmaz tarixi - mədəniyyət abidələrimizin tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur. Mədəniyyətimizin daha da tərəqisində əsas, aparıcı vasitələr hesab edilən muzeylər və daşınmaz tarixi mədəniyyət abidələrimizin mövcud vəziyyəti bizim hər birimizin düşündürməlidir. Məhz, muzeylər, oradakı eksponat, əşya, materiallar, dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli tarixi - mədəniyyət abidələrimizin tariximizi bu günə qədər yaşatması gücünü daha da qüvvələndirmək prosesinə diqqət artırılmasının vaxtı artıq çatmışdır.

Təbii qanunauyğunluq baxımından memarlıq muzeylərin ötən illər ərzində artımına böyük əhəmiyyət var idi, - desəm səhv etməm. Çünki, Azərbaycan tarixində bu günə qədərki müdriklerin, görkəmli şəxsiyyətlərin, dünya şöhrətli alim və ziyalıların,

ekspонатlar içərisində 2000-ci ildə 77 000 ədədin, 2001-ci ildə isə 100 000 ədədin, 2004-cü ildə isə 89 000 ədəd eksponatın bərpaya ehtiyacı olmuşdur. Əlbəttə, belə göstəricilər inkişafda olan müstəqil respublikamız üçün heç də ürək açan deyil.

Yəni eksponatların bərpasına diqqət və qayğı artırılmasa, əsrlərin yadigarı olan qiymətli nümunələrimizi tez bir zamanda itirə bilərik.

Muzeylərimizdə bərpası tələb olunan eksponatların azalmaması, təxminən 77 000-dən 100 000-dək sayda olması göstərir ki, bərpə prosesində sistemli iş aparılır, bu sahədə vahid mexanizim əsasında təkmilləşdirilmən həyata keçirilməsinə diqqət artırmaq vaxtı

Milli muzeyşünaslıqda müqayisələr

Müstəqil Azərbaycanda baş verən tərəqqi prosesi elmin və təhsilin sürətli inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədə olduğundan, həmin sahələrə tarixi dövrlərin bütün mərhələlərində xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu təbii, çünki, ümumiyyətlə inkişafın hərəkətverici, təkanverici qüvvələri sayılan şəxsiyyətin formalaşdırılması prosesi məhz elm və təhsilin yetirdiyi mütəxəssis kadrların gücündən asılıdır. Yəni, elmin, təhsilin məqsədyönlü inkişafı olmadan, müxtəlif yaş qrupuna məxsus insanların formalaşması, mədəni və maddi baxımdan zənginləşməsindən danışmağına dəyməz.

müxtəlif sənət fədailərinin memorial muzeylərinin yaradılması, həmin insanlar haqqında çox dəyərli əşya, eksponat, material və məlumatların nəsilərə ötürülməsi demək idi ki, bu da bu günkü tariximiz, müstəqilliyimiz üçün çox vacib sayılır. Yəni, bu günə qədər mövcud olan 34 memorial muzey az saydadır və orada nümayiş etdirilən eksponat və materiallarla Azərbaycanın dahi şəxsiyyətlərinin əksəriyyəti haqqında dolğun fikir, təəssürat yaratmaq qeyri - mümkündür. Bu fakt da özliyində mədəniyyətşünaslarımızı, muzeyşünaslarımızı, tənqidçilərimizə memorial muzeylərimizin mövcud durumu haqqında heç də haqq qazandıra bilməz, çünki 1990-cı ildən 2004-cü ilə qədərki 14 il ərzində 7 memorial muzeyin yaradılması Azərbaycan kimi çoxmilyonlu ölkə üçün çox azdır.

Muzeylərdə əsas fond eksponatlarının sayına nəzər salsaq görərik ki, 1990-2004-cü illər göstəricisində bu say ancaq 2000 - ci ildə yüksək, - 1 151 000 ədəd olmuşdur. Yəni, əsas fond eksponatlarının sayı 1990-cı ildə 895 000, 1995-ci ildə 1 036 000, 2000-ci ildə 1 151 000, 2001-ci ildə 1 124 000, 2002 - ci ildə 1 051 000, 2003-cü ildə 1 036 000, 2004-cü ildə isə 1 056 000 ədəd olmuşdur. Göründüyü kimi, Azərbaycan 2000-2004-cü illərdəki elmi - texniki inkişafın artımı, əhalinin güzəranını daha da yaxşılaşdırılması ilə müqayisədə muzeylərdəki əsas fond eksponatlarının artımının yox, əksinə azalmasının şahidi olduq. Eyni zamanda bu

çatmışdır.

İl ərzində nümayiş etdirilən eksponatları nəzər salsaq , görərik ki, 1990-2004 -cü illər ərzində yalnız 1995-ci ildə yüksək sayda - 227 000 eksponat nümayiş etdirilmişdir. Bu rəqəm 1990-cı ildə 168 000, 2004-cü ildə isə 215 000 olmuşdur. Bundan ötrü isə muzeylərin fəaliyyətinə diqqət qeyri - stabilik, planıuyğun-suzluq, aid olduqları nazirlik və təşkilatlar tərəfindən nəzarət işinin zəifliyi, təşkilat-sızlığı və s. digər səbəblərin özünü göstərən məsələsindən ötrü muzey əhəmiyyətli prinsiplərə məqsədyönlü şəkildə əməl edilməsi vacibdir.

Muzey fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən sayılan elmi - maarif işlərinin məqsədyönlü şəkildə təşkilinin əhəmiyyəti mühümdür. Təbii ki, bu işin keyfiyyəti, səmərəli nəticə verməsi bütövlüklə muzeyin fəaliyyəti ilə ölçülür. Eyni zamanda dövrün və mühitin nəbzinə uyğun, həm də təcrübəli mütəxəssislərin səmərəli, peşəkar fəaliyyətləri müasir təməşaqi, seçrici tələblərini ödəyə bilər. Əlbəttə, bundan ötrü əvvəlcə mühitin, təməşaqi səviyyəsi və tələbatının muzeylər tərəfindən planlı şəkildə öyrənilməsi mexanizmləri həyata keçirilməli, alınan nəticələrə görə fəaliyyət mexanizminin bu günü, həm də perspektivi üçün müvafiq tədbirlər planlaşdırılmalıdır. Elmi - maarif işinin əsas vasitələrindən olan muzey müəhazirələrinin təşkilinə nəzər salsaq, faktlara müraciət edərk: 1990-2004-cü illər ərzində Azərbaycan muzeylərində təşkil edilən

Məlumdur ki, 2004-cü ildə Azərbaycanda dövlət muzeylərinin sayı 160 - a çatmışdır. Bunlardan 14-ü tarix, 34-ü memorial, 65 - i diyarşünaslıq, 38-i sənətşünaslıq, 9-u isə digər profilli muzeylərdir.

Muzeylərin nazirlik və idarələr üzrə bölgüsünə nəzər salsaq görərik ki, respublikamızda mövcud olan 160 muzeyin 151-i Respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, 4-ü Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının, 1-i Təhsil Nazirliyinin, 1-i Səhiyyə Nazirliyinin, 1-i Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, 2-si isə ayrı-ayrı nazirlik və idarələrin nəzdindədir.

Kəmiyyət nöqtəyi - nəzərdən muzeylərin ilbəil artımına nəzər salsaq, görərik ki, Azərbaycanda 1990-cı ildə 124, 1995-ci ildə 145, 2000-ci ildə 155, 2001-ci ildə 156, 2002-ci ildə 159, 2003-cü ildə 159, 2004-cü ildə isə bu rəqəm 160 olmuşdur. 1990-1995-ci illər ərzində 21, 1995-2000-ci illər ərzində 10, 2001-2002-ci illər ərzində 3, 2003-2004-cü illərdə isə 1 muzey yaradılmışdır. Göründüyü kimi, say etibarilə muzeylərin artımı azalmışdır ki, bu da ölkədə baş verən ictimai - siyasi hadisələrlə bağlı olmuşdur. Hər halda muzeylərin say artımı prosesi baş vermişdir.

lə, xüsusən də ölkədə əhəlinin sayı və sıxlığı ilə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycanda 159 muzey gələnlərinin sayı 1,1 milyon nəfər olmuşsa, Gürcüstanda 112 muzey gələnlərinin sayı 0,4 milyon, Belarusda 136 muzey gələnlərinin sayı 3,6 milyon, Qazaxıstanda 143 muzey gələnlərinin sayı 3,8 milyon, Qırğızstanda 44 muzey gələnlərinin sayı 0,7 milyon, Moldovada 76 muzey gələnlərinin sayı 0,7 milyon, Rusiyada 2229 muzey gələnlərinin sayı 78,6 milyon, Tacikistanda 39 muzey gələnlərinin sayı 0,5 milyon, Ukraynada 394 muzey gələnlərinin sayı isə 17,6 milyon nəfər olmuşdur.

Lakin əhəlinin hər min nəfərinə görə muzeylərə gələnləri MDB ölkələrinin bözlərilə müqayisə etdikdə Azərbaycanda bu nəticə heç də ürəkəcan deyildir. Təkcə 2003-cü ilin nəticələrinin müqayisəsinə nəzər yetirsək, Azərbaycanda 139 nəfər, Belarusda 369 nəfər, Qazaxıstanda 253 nəfər, Qırğızstanda 142 nəfər, Moldovada 208 nəfər, Rusiyada 545 nəfər, Ukraynada 370 nəfər, Gürcüstanda 96 nəfər, Tacikistanda isə 82 nəfər təşkil edir. Göründüyü kimi, Gürcüstan və Tacikistan istisna olmaqla, digər MDB ölkələrindən Azərbaycan bu göstəriciyə görə geri qalır.

Azərbaycan zəngin tarixi - mədəniyyət abidələrinə malik ölkədir. Təbiiirdi ki, ölkəmizin hər bir şəhərində, rayonunda, kəndində tarixi - mədəniyyət abidəsi nümunəsi mövcuddur ki, bu da xalqımızın avtonom xalq olduğunu bir daha sübut edir. 2004-cü ildə dövlətimizin mühafizəsində olan daşınmaz milli tarixi - mədəniyyət abidələrinin sayı 6308-dir. O cümlədən arxeoloji abidələrimiz 2044 ədəd, memarlıq abidələri 3860 ədəd, bağ-park, monumental və xatirə abidələri 196 ədəd, dekorativ, təbiiqi sənət abidələrinin sayı isə 208 ədəddir. Yəni, faiz nisbətində götürsək, memarlıq abidələri ümumi abidələrin 61% -ni, arxeoloji abidələr 33% -ni, dekorativ, təbiiqi sənət abidələri 3%-ni, bağ - park, monumental və xatirə abidələri 3%-ni təşkil edir.

Dövlət mühafizəsində olan daşınmaz tarixi - mədəniyyət abidələri əhəmiyyətinə görə məlum olduğu kimi dünya əhəmiyyətli, ölkə əhəmiyyətli və yerli əhə-

miyyətli olmaqla üç yərə bölünür. Ölkəmizdə 2004-cü ildə mövcud olan 65 dünya əhəmiyyətli daşınmaz tarixi - mədəniyyət abidələrindən 44-ü arxeoloji, 21-isi memarlıq abidələridir. Ölkə əhəmiyyətli 2034 daşınmaz tarixi - mədəniyyət abidələrindən 1616-sı arxeoloji, 359-u memarlıq, 59-u isə bağ - park, monumental və xatirə abidələridir. 4209 ədəd yerli əhəmiyyətli daşınmaz tarixi - mədəniyyət abidələrindən 384-ü arxeoloji, 3480 - i memarlıq, 137-si bağ-park, monumental və xatirə abidələri, 208 - i isə dekorativ, təbiiqi sənət abidələridir. Qədim tariximizin cüzi hissəsinin özümdə əks etdirən və bu günə qədər çox zəngin tarixi - mədəniyyət abidələrimizin qorunmasına, bərpasına və dövlət qayğısının daha da artırılmasına böyük ehtiyac vardır. Eyni zamanda abidələrimizin bərpası, tədqiqi, təbliği, əvvəlki təsir gücü ilə gələcək nəsillərə ötürülməsi mexanizminin hazırlanması və kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsinin vaxtı çatmışdır. Muzeysünaslarımızın tədqiqatçılarımızın ayrı-ayrı abidə tədqiqatlığına ciddi ehtiyac duyulur. Xüsusən, bərpaya ehtiyacı olan dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli abidələrimizin bərpası hazırkı durumumuzda çox vacibdir. Çünki, abidələrimiz özümdə tariximizi, mədəniyyətimizi, incəsənətimizi, ədəbiyyatımızı, ümumiyyətlə bütün fəaliyyətimizi özümdə cəmləşdirməklə bərabər, gələcək tarixə aparır. Dünya əhəmiyyətli "Atəşgah" məbəd kompleksi (XVIII əsr), "İçəri şəhər" memarlıq - şəhərsalma kompleksi (VI - XIX əsrlər), Şirvanşahlar Sarayı kompleksi (XIII-XV əsrlər), Xəzər yarı müdafiə qurğuları, qalalar, karvansaralar və ovdanlar kompleksi (ilk orta əsrlər, XVIII əsr), Qulu Musa oğlu Türbəsi (1314-cü il), "Allah-Allah" türbəsi və Nüşabə qalası (1322-ci il), Sımq körpü (XII əsr), Qax rayonunun Ləkit kəndində V əsrə aid məbəd, Xımalıq kəndi (XII - XIX əsrlər), 11 və 15 tağlı Xüdəfərin körpüləri (XI - XIII əsrlər), Lahuc Dövlət Tarixi - Mədəniyyət Qoruğu (XV-XIX əsrlər), Yusif Küseyir oğlu Türbəsi (1161-1162-ci illər), Məhmünə Xatun türbəsi (1186-1187-ci illər), Qarabağ Tarixi Memarlıq Kompleksi (XII-XIV əsrlər),

Gülüstan türbəsi (XIII əsr), Ordubad Tarixi - Mədəniyyət Qoruğu (XV-XIX əsrlər), "Yuxarı Baş" Tarixi - Memarlıq Qoruğu və Şəki Xan sarayı (XVIII-XIX əsrlər), Şuşa Tarixi Memarlıq Qoruğu (XVIII-XIX əsrlər), Gənc əsr monastırı (1238-ci il), Xüdəvənd monastırı (XIII - XVII əsrlər) kimi memarlıq, Azıx mağara düşərgəsi (paleolit dövrü), Tağlar mağara düşərgəsi (paleolit dövrü), Dəməli mağara düşərgəsi (paleolit dövrü), Qazma mağara düşərgəsi (paleolit dövrü), Qobustan Dövlət Tarixi - Bədii Qoruğu (mezolit - orta əsrlər), Əli - köməkəpə yaşayış yeri (eneolit dövrü), Çalağatəpə yaşayış yeri (eneolit dövrü), Leylantəpə (eneolit dövrü), Töyrəpə yaşayış yeri (neolit - tunc dövrü), Baba Dərisvi yaşayış yeri (tunc dövrü), I və II Kütəpə yaşayış yerləri (eneolit - tunc dövrləri), Sərkərtəpə yaşayış yeri (tunc dövrü), Uzunqöy yaşayış yeri (tunc dövrü), Qədim Naxçıvan şəhərinin xarabalıqları (e.ə. II minillik - orta əsrlər), Sarıca Minbərək nekropolu, Minbərək yaşayış yeri və Qurqanlar (tunc dövrü; eneolit - dəmir dövrü), Xocalı kurqanları (tunc - ilk dəmir dövrü), Niftalı kurqanları (tunc dövrü), Çalxanqala kurqanları (tunc dövrü), Xoşbəliq kurqanları (son tunc - ilk dəmir dövrü), Kiş yaşayış yeri (antik dövr), Qədim Qəbələ şəhəri (antik dövr), Qədim Şamaxı şəhəri (antik dövr), Köhnə Gəncə, Köhnə Bərdə, Beyləqan yaşayış yeri, Şabran, Qədim Şəmkir şəhəri, Gilgıçay istehkamları kompleksi (orta əsrlər) və s. kimi arxeoloji abidələrə, minlərlə ölkə əhəmiyyətli, yerli əhəmiyyətli abidələrə malik çox qədim tarixə malik ölkəmizdə abidə tədqiqatlığı davam etdirilməli, yeni abidələrin aşkarlanması istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Abidə zənginliyimizi dünya miqyasında, ölkə daxilində vaxtında dəyərləndirmək, tədqiq, təbliğ etmək, orta mektəb sistemi çərçivəsində isə maddi - mənevə dəyərlərimizin aşlanması prosesinə ciddi diqqət yetirilməlidir. Hər şeydən əvvəl, bu iş bizim vətəndaşlıq borcumuzdur.

S.A. ƏMİRXANOV,
pedaqoji əmlar namizədi

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət -2005. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2005.
2. Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsində götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsü. Bakı, 2001.
3. Rəşad Əfəndi. Azərbaycan incəsənəti. B., 2003.
4. Muzeysünaslıq. B., 2003.